

Islamic Maaref University

Scientific Journal Commentary Studies

Vol. 16, Summer 2025, No. 62

A Study of Rhetorical Interpretation in the Theory of Symmetrical Order in the Structure of Surah Al-Imran

Alireza Fazeli¹ \ Mohammad Hadi Mansouri² \ Mohammad Ali Majde faqihi³

1. PhD student, Teaching in Quran and Hadith studies, Islamic Studies University, Qom, Iran, (corresponding author). fazeli.alireza14@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Education, Islamic Studies University, Qom, Iran. mansouri@maaref.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Education, Islamic Studies University, Qom, Iran. majd@maaref.ac.ir

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article	One of the modern approaches in the field of understanding and interpreting the Quran is the study of the order structures of the Holy Quran using modern methods. Among them, research based on "symmetrical order" has found a special place. This article, using a descriptive-analytical method, examines the approach of "Raymond Farrin" - a contemporary Quran scholar - in analyzing the rhetorical interpretation of Surah Al-Imran. In this regard, the concept of symmetrical order is first introduced, and then Farrin's view on the structure of this surah is expressed, criticized, and examined. Raymond Farrin divided Surah Al-Imran into seven parts and established a connection between the different parts based on a circular structure or a ring composition, and presented a general and comprehensive model of the connection between the components of the surah. However, his view on the structural analysis of Surah Al-Imran faces criticisms: first, his proposed model is too brief and should have paid attention to more diverse details. Second, the lack of explanation of the principles of division of sections; third, the inadequacy of the evidence provided to prove the symmetry in sections C and C'; fourth, the neglect of mentioning some verbal and content symmetries in sections A and A'; and finally, the focus solely on the cyclic and thematic composition and the disregard of the linear, lexical composition and the role of word repetition, which are very effective in understanding the thematic composition of the surah. Nevertheless, Farrin emphasizes the preservation of the existing order of the verses and surahs of the Holy Quran.
Date of received: 2024/6/2	
Date of modified: 2024/11/8	
Date of accepted: 2024/12/14	
Keywords	Surah Al-Imran, rhetorical interpretation, Raymond Farrin, reverse order, cyclic composition, art of the reverse.
Cite this article:	Fazeli, Alireza, Mohammad Hadi Mansouri & Mohammad Ali Majde faqihi (2025). A Study of Rhetorical Interpretation in the Theory of Symmetrical Order in the Structure of Surah Al-Imran. <i>Scientific Journal Commentary Studies</i> . 16 (2). 197-218. DOI: ??
DOI:	??
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

The issue of structural coherence and continuity of the verses of the Holy Quran, especially in the long surahs, is one of the oldest topics in Quranic studies. While the Islamic exegetical tradition has always emphasized the internal order of the Quran with the project of "science of relationships", many Western scholars, applying the criteria of Greco-Roman linear rhetoric, have considered the Quranic text to lack structural integrity. In recent decades, a new approach called "symmetrical order" has emerged by scholars such as Raymond Farrin and Nevin Reda, which seeks to discover complex and nonlinear patterns (such as cyclic structure) in the Quranic text by using rhetorical analysis and structural linguistics. The present study, with the aim of analyzing and critically evaluating this theory, addresses the main question of how the structural coherence of Surahs Al-Baqarah and Al-Imran can be explained based on the theory of "symmetrical order". This research seeks to clarify the effectiveness and limitations of this theory in the dimensions of coherence, aesthetics, and interpretation.

Methodology

This research was conducted with a qualitative and descriptive-analytical approach. This method is suitable for conceptual analysis and the study of complex text structures, because it allows for in-depth analysis of the patterns in the text. The method of collecting information was a documentary study, and specialized sources including books and scientific articles in libraries and online databases such as JSTOR and Scopus were used. The main tool for collecting data was note-taking. Two methods of content analysis were used to analyze the data: content analysis to extract concepts and rhetorical patterns, and comparative analysis to compare the theory of symmetrical order with other interpretive theories.

Discussion

The analysis of the theory of symmetrical order in Surahs Al-Baqarah and Aal-Imran shows that this approach has a high capacity to reveal the internal connections of the text. In Surah al-Baqarah, the analyses of Raymond Farrin and Nevin Reda identify numerous circular structures in which the main themes such as faith, law, and covenant are placed on the central axis and the initial and final parts of the Surah mirror each other. These patterns explain the locally coherence between different sections well. Similarly, in Surah Aal-Imran, the circular structure is based on the centrality of doctrinal-theological discussions and confrontation with the People of the Book, and shows how the plot lines (such as the story of the Imran family) and doctrinal discussions are organized around a central core.

However, this theory also faces challenges. One of the main criticisms is the lack of a clear and objective basis for the division of verses, which sometimes exposes the analyses to the accusation of being subjective. Also, this approach seems incapable of providing a macro-coherence and a single purpose for the entire long surah and is more successful at the level of micro- and intermediate-level analyses. In some cases, the attempt to fit the entire surah to a symmetrical pattern has led to cumbersome hypotheses and biased interpretations that ignore the historical-interpretive context of the verses. This theory also reveals important thematic connections in explaining the relationship between pairs of surahs (al-Zahrawan), but still requires more precise criteria to prove correspondence.

Conclusion

The theory of symmetrical order is a new and effective step in the field of structural studies of the Holy Quran that successfully challenges the traditional Orientalists view that the Quran is incoherent. The findings of this research can be summarized at three levels:

1. **Cohesive:** This theory is successful in explaining positional coherence and circular structures, but it faces limitations in presenting a macrostructure and a single purpose for long surahs such as al-Baqarah and Aal-Imran.
2. **Aesthetic:** The precise and complex symmetrical structures display a level of expressive elegance that is considered beyond human ability and can be an aspect of the expressive miracle of the Quran.
3. **Interpretative:** This approach offers new analyses of the central axes of the surahs and the relationship between textual components, although it sometimes suffers from biased interpretation. Despite criticisms such as the lack of a clear basis in the divisions, the efforts of Farrin and Reda can be considered a new horizon in the structural interpretation of the Quran, which, by correcting and completing the foundations, can become a more effective tool for explaining the coherence of the Quran.

References

- *The Holy Quran*. Translated by Muhammad Mahdi Fuladvand. [In Persian]
- Abyari, Ibrahim, Abdul Malik bin Hisham, Mustafa Saqqa and Abdul Hafiz Shibli (n.d). *Al-Sirah al-Nabawiyah (Prophetic Custom "Sirah")*. Vol. 1 and 2. Beirut: Dar al-Marefah. [In Arabic]
- Bell, Richard (1937). *The Qur'an: Translated, with a critical rearrangement of the Surahs*. Edinburgh: Clark.
- Cuypers, M. & Gobillot, G. (2007). *Le Coran*. Paris: Le Cavalier Bleu.
- El-Awa, Salwa M. S. (2006). *Textual relations in the Quran: Relevance, coherence and structure*. New York: Routledge.
- Ernst, C. W. (2011). *How to read the Qur'an: A new guide, with select translations*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Farrin, Raymond, (2018). *Rabete Sakhtaar wa Tafsir dar Qoran "Motale'ei Mowredi dar Taqaron wa Ensejam dar Matne Moqaddase Eslam" (The Relationship between Structure and Interpretation in the Quran "A Study in Symmetry and Coherence in the Sacred Text of Islam")*. Translated by Somayyeh Mohammadian. Tehran: Arshadhan Educational Publications. [In Persian]
- Farrin, Raymond (2014). *Structure and Qur'anic interpretation: A study of symmetry and coherence in Islam's holy text*. Ashland: White Cloud.
- Klar, Marianna (2021). *Structural dividers in the Qur'an*. London: Routledge.
- Makvand, Mahmoud and Muhammad Kazem Shaker (2005). Bazkhanie Ensejame Matne Qoran dar Partoe Nazarie Nazme Motaqaren "Ba Takid bar Didgaah Michel Cuypers (Rereading the coherence of the Qur'anic text in the light of the theory of symmetrical order "with emphasis on the view of Michel Cuypers"). *Quranic Studies*. 76. 23-56. [In Persian]
- Mubarakfour, Safi al-Rahman and Muhammad Ali Harkan (n.d). *Al-Raheeq al-Makhtum (Sealed Pure Wine)*. Vol. 1-1. Egypt: Maktaba al-Nour al-Islami. [In Arabic]

- Sinai, Nicolai (2017). Review essay: Going round in circles. *Journal of Qur'anic Studies*. 19. 106 - 122.
- Taraki, Muhammad and Suleiman Sayar (2004). Didgahe Qoranie Tahrif dar Towrat wa Enjil (A Quranic View of Distortion in the Torah and the Gospel). *Islamic Quarterly*. 45 (49). 227-245. [In Persian]
- Voltaire (2007). *Alcoran*. In Michel Cuypers & Geneviève Gobillot, *Le Coran*. Paris: Le Cavalier Bleu.
- Watt, W. M. (1976). On interpreting the Qur'ān. *Oriens*. 25/26. 41 - 47. <https://doi.org/10.2307/1580655>

جامعة المعارف الإسلامية

مجلة دراسات تفسيرية

السنة ١٦ / الصيف ١٤٤٧ / العدد ٦٢

دراسة التفسير البلاغي في نظرية النظم المتقارن في بنية سورة آل عمران

علي رضا فاضلي^١ / محمد هادي منصورى^٢ / محمد علي مجد فقيهي^٣

١. طالب دكتوراه في تدريس معارف القرآن والحديث، جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران (المؤلف المسؤول).

fazeli.alireza14@gmail.com

٢. أستاذ مساعد، قسم معارف القرآن والحديث، جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

mansouri@maaref.ac.ir

٣. أستاذ مساعد، قسم الأدب العربي، جامعة المصطفى عليه السلام العالمية، قم، إيران.

majd@maaref.ac.ir

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	من المقاربات الحديثة في مجال فهم وتفسير القرآن، دراسة بُني نظم القرآن الكريم بالاستفادة من المناهج الجديدة. في هذا الإطار، حظيت البحوث المبينة على «النظم المتقارن» بمكانة خاصة. تتناول هذه المقالة بالمنهج الوصفي-التحليلي دراسة مقارنة «ريموند فارين» - الباحث القرآني المعاصر - في تحليل التفسير البلاغي لسورة آل عمران. في هذا السياق، قُدم مفهوم النظم المتقارن أولاً، ثم بُيئت رؤية فارين حول بنية هذه السورة وتُقدت وتُبحث. قسّم ريموند فارين سورة آل عمران إلى سبعة أقسام وأقام علاقة بين الأقسام المختلفة على أساس البنية الدائرية أو التركيب الحلقي، وقدم نموذجاً عاماً وشاملاً لعلاقة أجزاء السورة. مع ذلك، تواجه رؤيته في التحليل البنوي لسورة آل عمران انتقادات: أولاً إن نموده المقترح مختصر جداً وكان يجب الانتباه إلى تفاصيل أكثر تنوعاً. ثانياً، عدم بيان أسس تقسيم الأقسام؛ ثالثاً، عدم كفاية الشواهد المقدمة لإثبات التقارن في القسمين C و C'؛ رابعاً، الغفلة عن الإشارة إلى بعض التقارنات اللفظية والمحتوية في القسمين A و A'؛ وأخيراً، التركيز الصرف على التركيب الحلقي والمضموني وعدم الانتباه إلى التركيب الخطي واللغوي ودور تكرار المفردات الذي له تأثير كبير في فهم التركيب المضموني للسورة. مع كل هذا، يؤكد فارين على حفظ الترتيب الموجود للآيات والصور في القرآن الكريم.
تاريخ الإستلام:	
١٤٤٥/٦/٢٥	
تاريخ المراجعة:	
١٤٤٥/١٣/١	
تاريخ القبول:	
١٤٤٦/١/٧	
الألفاظ المفتاحية	سورة آل عمران، التفسير البلاغي، ريموند فارين، النظم المعكوس، التركيب الحلقي، صناعة القلب.
الاقتباس:	فاضلي، علي رضا، محمد هادي منصورى و محمد علي مجد فقيهي (١٤٤٦). دراسة التفسير البلاغي في نظرية النظم المتقارن في بنية سورة آل عمران. مجلة دراسات تفسيرية. ١٦ (٣). ٢١٨ - ١٩٧. DOI: ??
رمز DOI:	??
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دانشگاه معارف اسلامی

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۶، تابستان ۱۴۰۴، شماره ۶۲

بررسی تفسیر بلاغی در نظریه نظم متقارن در ساختار سوره آل عمران

علیرضا فاضلی^۱ / محمدهادی منصوری^۲ / محمدعلی مجد فقیهی^۳

۱. دانشجوی دکتری، مدرسی معارف قرآن و حدیث دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران، (نویسنده مسئول).

fazeli.alireza14@gmail.com

۲. استادیار، گروه معارف قرآن و حدیث، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

mansouri@maaref.ac.ir

۳. استادیار، گروه معارف قرآن و حدیث، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

majd@maaref.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۲۱۸ - ۱۹۷)	یکی از رویکردهای مدرن در حوزه فهم و تفسیر قرآن، مطالعه ساختارهای نظم قرآن کریم با بهره‌گیری از روش‌های نوین است. در این میان، پژوهش‌های مبتنی بر «نظم متقارن» جایگاه ویژه‌ای یافته‌اند. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، به بررسی رویکرد «ریموند فرین» - قرآن پژوه معاصر - در تحلیل تفسیر بلاغی سوره آل عمران می‌پردازد. در این راستا، ابتدا مفهوم نظم متقارن معرفی شده و سپس دیدگاه فرین در خصوص ساختار این سوره بیان و نقد و بررسی گردیده است. ریموند فرین، سوره آل عمران را به هفت بخش تقسیم کرده و میان بخش‌های مختلف، بر اساس ساختار دایره‌ای یا ترکیب حلقوی، ارتباط برقرار نموده و مدلی کلی و فراگیر از ارتباط اجزای سوره ارائه داده است. با این حال، دیدگاه وی در تحلیل ساختاری سوره آل عمران با انتقاداتی مواجه است: نخست آنکه مدل پیشنهادی او بسیار مختصر است و می‌بایست به جزئیات متنوع‌تری توجه می‌شد. دوم، عدم تبیین مبانی تقسیم‌بندی بخش‌ها؛ سوم، ناکافی بودن شواهد ارائه‌شده برای اثبات تقارن در بخش‌های C و C؛ چهارم، غفلت از اشاره به برخی تقارن‌های لفظی و محتوایی در بخش‌های A و A؛ و سرانجام، تمرکز صرف بر ترکیب حلقوی و مضمونی و بی‌توجهی به ترکیب خطی، لغوی و نقش تکرار واژگان که در فهم ترکیب مضمونی سوره بسیار مؤثر است. با این همه، فرین بر حفظ ترتیب موجود آیات و سوره‌های قرآن کریم تأکید دارد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲	سوره آل عمران، تفسیر بلاغی، ریموند فرین، نظم معکوس، ترکیب حلقوی، صنعت قلب.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۸	فاضلی، علیرضا، محمدهادی منصوری و محمدعلی مجد فقیهی (۱۴۰۴). بررسی تفسیر بلاغی در نظریه نظم متقارن در ساختار سوره آل عمران. <i>مطالعات تفسیری</i> . ۱۶ (۲). ۲۱۸ - ۱۹۷. DOI: ??
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۴	??
واژگان کلیدی	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.
استناد:	
کد DOI:	
ناشر:	

طرح مسئله

چینش منظم یا نامنظم سور و آیات الهی معمایی چالش برانگیزی است که متفکران و قرآن‌پژوهان مسلمان و غیر مسلمان را به گفتگو و نگارش آن واداشته است.

اندیشمندان مسلمان که باور به پیوستگی سور و آیات قرآن دارند در قرون گذشته و نیز عصر حاضر با قلم‌زدن در راستای دفاع و اثبات انسجام متن قرآن، کوشش‌های بی‌وقفه‌ای برای حل چالش مدنظر انجام داده‌اند. از میان آثار قدما در باب نظم و ارتباط سوره‌های قرآن می‌توان از کتاب *البرهان فی تناسب ترتیب سور القرآن* از ابن زبیر غرناطی، *نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور* از برهان‌الدین ابراهیم بن محمد بقاعی، *تناسق الدرر فی تناسب السور* از سیوطی، *نهر النجاة فی بیان مناسبات آیات ام‌الکتاب* از ساجلی‌زاده مرعشی و *جواهر البیان فی تناسب سور القرآن* از صدیقی غماری نام برد.

در دوره معاصر نیز کتاب‌هایی با موضوع نظم و تناسب توسط پژوهشگرانی همچون: عبدالهادی فقهی‌زاده در *پژوهشی در نظم قرآن*، ابوالفضل خوش‌منش در *تناسب سوره‌ها، تنظیم و تدبیر در سوره‌های حزب مفصل*، خلیل محمود الیمانی در *دراسة نظم القرآن*، محمد فاروق الزین در *بیان النظم فی القرآن الکریم*، عباس همامی در *چهره زیبای قرآن*، سید محمدعلی ایازی در *چهره پیوسته قرآن*، محمد خامه‌گر در *ساختار هندسی سوره‌های قرآن* به موضوع پیوستگی آیات و سوره‌های قرآن کریم و تشریح آن، دست به نگارش زده‌اند.

برخلاف پژوهشگران مسلمان، عموم مستشرقان غیر مسلمان همچون گلدزبهر، ریچارد بل، گوستاو لوبون و آرتور جان آربری قرآن را به‌ویژه در سوره‌های بلند مدنی (همانند آل عمران)، فاقد انسجام ساختاری و پیوستگی موضوعی دانسته‌اند؛ زیرا در نگاه نخست چنین به نظر می‌رسد که هیچ ارتباطی میان موضوعات متنوع عرضه‌شده در یک سوره وجود ندارد.^۱ در سال ۱۷۶۴ میلادی ولتر در کتاب خود قرآن را یک قطعه موسیقی بی‌شکوه فاقد نظم و ارتباط^۲ و همچنین در سال ۱۸۴۰ میلادی توماس کارلایل اسکاتلندی قرآن را یک مجموعه سردرگم کننده، به‌هم‌ریخته و بی‌معنای سرشار از تکرارهای بی‌پایان توصیف کرد.^۳

۱. مکوند، «بازخوانی انسجام متن قرآن در پرتو نظریه نظم متقارن (با تأکید بر دیدگاه میشل کوپیرس)»، *پژوهش‌های قرآنی*، ش ۷۶، ص ۵۶-۲۳.

۲. ولتر، *القرآن*، در *میشل کوپیرس و ژنویو گویلو، لوکوران*، ص ۴۵.

۳. وات، *در مورد تفسیر قرآن. مشرق زمین*، ص ۴۷-۴۱.

علاوه بر این ریچارد بل قائل به بی‌نظمی فاحش در عبارت‌های قرآن است؛ به‌طور مثال ریچارد بل سوره قارعه را فراهم آمده از پاره‌هایی نامرتب و گسسته می‌داند. از منظر ریچارد بل آیات ۱ تا ۵ این سوره احتمالاً توضیحی برای واژه «القارعه» در آیه ۴ سوره حاقه است: «كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ»^۱.

در قرن معاصر نیز پیترز، دیدگاه کلی این گروه را تکرار کرده و می‌گوید: «موارد زیادی در قرآن وجود دارد که خواننده را سردرگم می‌کند و به نظر می‌رسد که این کتاب تنها اندکی تحت تأثیر شعور ادبی قرار داشته است. مطمئناً مقدار زیادی برش و چسباندن در آن وجود داشته است و به دلایلی که قابل درک نخواهد بود، بسیاری چینش‌های غیرادبی در آن وجود دارد.»

دسته دیگر از اندیشمندان حوزه مطالعات قرآنی که از همان بستر جغرافیایی و فکری مخالفان پیوستگی و انسجام قرآن برخاسته‌اند، با نگاهی عمیق‌تر از مخالفان و نیز بهره‌گیری از روش علمی رایج و نوین اندیشه غالب را به چالش می‌کشاند. در این میان، ریموند فرین یکی از قرآن‌پژوهان غربی است که به‌صورتی روشمند، با کاربرد مباحث ادبی و زبانشناسی در آثار خود، نشان می‌دهد که متن قرآن برخلاف ظاهر سور و آیات با بررسی عمیق، متنی یکپارچه و پیوسته و دارای نظم می‌باشد. وی در مقابل دیدگاه غالب خاورشناسان، با اتخاذ روش تحلیل متن و گفتمان، پیوستگی متن قرآن به‌ویژه در سوره‌های بلند مدنی مانند: آل عمران را اثبات کرده است. نگرش ریموند فرین هرچند برخاسته از سنت مرسوم نویسندگان مسلمان نیست؛ اما اشتراک بسیاری با دیدگاه قرآن‌پژوهان مسلمان دارد.^۲

ریموند فرین دارای مدرک دکترای مطالعات خاور نزدیک از دانشگاه کالیفرنیا و استاد گروه زبان‌های عربی و خارجی دانشگاه آمریکایی الکویت است. وی مدعی است که با بهره‌گیری از مطالعات شبیه به هم در مورد کتاب مقدس و با تکیه بر نظریه‌های ادبی جدید، می‌توان رویکردی نو به موضوع نظم و انسجام قرآن اتخاذ کرد. ایده نظم متقارن، همان‌طور که ریموند فرین در تحقیق خود مطرح کرده است، تقارن‌های موجود در متن قرآن را به‌طور قابل توجهی نشان می‌دهد. ریموند فرین در پژوهش‌های خود که به‌صورت کتاب و چندین مقاله عرضه نموده، نشان می‌دهد که متن قرآن کریم حتی در سور طولانی هم - بر خلاف ظاهر آن - ساخت محکمی دارند.

۱. بل، قرآن: ترجمه شده، با بازآرایی انتقادی سوره‌ها، ص ۵۵.

۲. الاوا، روابط متنی در قرآن: ارتباط، انسجام و ساختار، ص ۱۶۴.

ریموند فرین بر اساس مطالعاتش، نظراتی پیرامون حوزه نقد مدرن متون دارد. وی در آثار خود تأکید می‌کند که کل قرآن - شامل تمامی بخش‌های چیده‌شده آن - دارای یک طراحی باشکوه مبتنی بر «نظریه نظم متقارن» است. وی در کتاب *رابطه ساختار و تفسیر در قرآن: مطالعه‌ای در تقارن و انسجام در متن مقدس اسلام* که مهم‌ترین اثر مکتوب وی محسوب می‌شود، به بررسی انسجام قرآن کریم مانند: آل عمران پرداخته و با توجه به نظریه نظم متقارن دیدگاه مستشرقان غربی را به چالش می‌کشد.^۱ ریموند فرین در کتاب خود به بررسی انسجام ساختاری و یکپارچگی موضوعی سوره‌های گوناگون مانند: انفال، توبه و آل عمران می‌پردازد. به عنوان مثال، او سوره انفال را به سه قسمت و سوره توبه را به پنج قسمت تقسیم می‌کند و به ارتباط حلقوی میان بخش‌های هر سوره می‌پردازد و سپس تصریح می‌کند که میان این دو سوره (انفال و توبه) ارتباطی تنگاتنگ برقرار است و این ارتباط را دلیلی بر وجود زوج سوره‌ها در قرآن کریم می‌داند.

با توجه به آنکه عموم مستشرقان به دلیل روند نزول قرآن طی ۲۳ سال مدعی هستند که کتاب مقدس مسلمانان انسجام ندارد و توده‌ای از پاره‌های بی‌ارتباط و ناسازگار با هم هستند لذا بررسی دیدگاه ریموند فرین جهت پاسخ به چنین شبهاتی ضروری است. از این رو، آنچه بنا داریم در مقاله حاضر به آن پردازیم در وهله اول بیان فعالیت‌های خاورشناسان در این زمینه، در وهله دوم تبیین نظریه نظم متقارن و الگوهای آن و ذکر نمونه‌های عینی، در وهله سوم تبیین دیدگاه ریموند فرین پیرامون سوره آل عمران و بیان رهیافت‌های ایشان در زمینه نظم و انسجام این سوره و در نهایت بررسی یافته‌های او با رویکرد تحلیلی و تکمیل یا اصلاح دیدگاه ایشان است.

مفهوم‌شناسی نظریه نظم متقارن

اندیشمندان باورمند به انسجام قرآن کریم بر این نگرش استوار هستند که واحدهای متنی سور، برخلاف ظاهر اولیه، در ساختاری پیوسته ارائه شده و کل منسجم را تشکیل می‌دهند. ایشان در مقام تبیین نظم متقارن، به تکرارهای موجود در متن اشاره می‌کنند. آنها بر این باورند که تکرارهای موجود در قرآن کریم باعث نوعی تقارن و نظم در متن قرآن گشته است.

هرچند نظریه نظم متقارن برخاسته از پژوهش‌های مغرب زمین دارد و ریشه آن به حدود ۲۵۰ سال قبل باز می‌گردد؛ اما کاربری آن در پژوهش‌های ادبی - قرآنی به بیش از سه دهه نمی‌رسد.

۱. فرین، *رابطه ساختار و تفسیر در قرآن (مطالعه‌ای در تقارن و انسجام در متن مقدس اسلام)*، ص ۵۷.

این نظریه که به آن «تحلیل بلاغی» نیز گفته می‌شود، تبیین نظم متون را عهده دارد (ضیافت؛ خوانشی از پنجمین سوره قرآن). تحلیل بلاغی با مشخص نمودن ارتباط موجود میان عناصر سازنده متون، علاوه بر اثبات انسجام و نظم، به دنبال تعیین اشکال مختلف تقارن سازنده متن است.

پژوهشگران سه الگوی تالیف متن بر اساس نظم متقارن اشاره می‌کنند:

۱. ساختار موازی؛ در این ساختار واحدهای متنی مختلف به همان ترتیب اولیه دوباره تکرار

می‌شوند. (C'B'A/ABC')

مثال قرآنی این ساختار بخشی از آیه «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ» می‌باشد که حاوی نظم متقارن موازی است.

همانطور که مشاهده می‌شود نظم متقارن این بخش آیه بدین ترتیب است که فرازهای «الزَّانِي»، «لَا يَنْكِحُ» و «أَوْ مُشْرِكَةً» به همان ترتیب به صورت «الزَّانِيَةُ»، «وَلَا يَنْكِحُهَا» و «أَوْ مُشْرِكٌ» به صورت متناظر و متقارن تکرار شده است.

۲. ترکیب حلقوی: این ساختار زمانی ایجاد می‌گردد که واحدهای ساختاری متن در یک دایره

متحدالمركز قرار گرفته‌اند. (ABC/X/CBA)

مثال قرآنی این ساختار، آیه الکرسی است که ساختار متقارن حلقوی دارد:

«اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (A) لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ (B) لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (C) مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ (D) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ (E) وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ (F) وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ (C') وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا (B') وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (A')»

ریموند فرین مطرح می‌سازد که این ساختار اخیراً توسط مهدی با عنوان «آیه الکرسی بر اساس تحلیل بلاغی» در پروژه بین‌المللی مطالعات قرآن مورد اشاره قرار گرفته است. نظم متقارن این آیه بدین شکل است که بخش A با عبارت «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ» با بخش A' با عبارت «وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ» تقارن دارند زیرا هر دو به دو صفت الهی اشاره دارند. بخش B با عبارت «لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ» با بخش B' با عبارت «وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا» تناظر دارند. همچنین بخش C با عبارت «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» با بخش C' با عبارت «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» تشابه دارند. بخش D نیز «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» با بخش D' «وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ» تقارن دارند. بخش E با عبارت «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ» به عنوان بخش مرکزی این آیه شناخته می‌شود.

۳. نظم معکوس؛ وقتی اطلاق می‌شود که همان ساختار حلقوی اما بدون بخش نامتقارن میانی وجود داشته باشد. (ABC/CBA)

مثال قرآنی این نوع تقارن آیه «هُنَّ (A) لِبَاسٌ (B) لَكُمْ (C) وَأَنْتُمْ (C') لِبَاسٌ (B') لَهُنَّ (A')»، بخشی از آیه ۱۸۷ سوره بقره است.

همانطور که مشاهده می‌شود نظم متقارن این بخش آیه بدین ترتیب است که بخش A و A' با عبارت «هُنَّ» و «لَهُنَّ» با یکدیگر متقارن می‌باشند. همچنین بخش B و B' با عبارت «لِبَاسٌ» کاملاً همپوشانی دارند و بخش C و C' با عبارات «لَكُمْ» و «أَنْتُمْ» هر دو ضمیر بر جمع مذكر مخاطب دلالت دارند.

دیدگاه ریموند فرین در انسجام ساختاری سوره آل عمران

۱. معرفی دیدگاه

از منظر ریموند فرین سوره آل عمران دارای هفت بخش است که قسمت‌های هفتگانه این سوره را بر پایه ساختار دایره‌ای یا ترکیب حلقوی با الگوی (C' B' A' / D / CBA) تشکیل داده‌اند. نمودار کلی بخش‌های سوره آل عمران را میتوان در تصویر ذیل مشاهده کرد.

بخش A (۱-۳۰)

بخش B (۳۱-۶۳)

بخش C (۶۴-۹۹)

بخش D (۱۰۰-۱۰۹)

بخش C' (۱۱۰-۱۱۷)

بخش B' (۱۱۸-۱۷۹)

بخش A' (۱۸۰-۲۰۰)

ابتدا بخش‌های هفتگانه سوره آل عمران را به صورت جداگانه بررسی کرده و ساختار هر یک را تبیین نموده و سپس ارتباط بین بخش‌های مختلف سوره را به تصویر کشیده و در نهایت ساختار سوره به عنوان یک کل ترسیم می‌گردد.

یک. بخش A، (۳۰-۱)

تحلیل ریموند فرین این است که در بخش ابتدایی سوره آل عمران آمده است که خداوند کتاب آسمانی را بر پیامبر اکرم ﷺ نازل کرده است و تورات و انجیل را که مانند قرآن برای هدایت مردم آمده تأیید می‌کند (آل عمران / ۳ و ۴). چنین متن‌هایی حقیقت ذاتی کتب مقدس پیشین را نشان می‌دهد؛ زیرا این متن‌ها به مانند همان کتاب‌های آسمانی از یک منبع واحد نازل شده‌اند. در رابطه با این پیام در قرآن، سیریل گلاسه به درستی بیان می‌کند که «این واقعیت که یک متن آسمانی (قرآن)، وحی کتب نازل قبلی را تصدیق نماید، یک رویدادی خارق العاده در تاریخ ادیان است»^۱.

بدین ترتیب بخش اول سوره آل عمران از جهت ساختار دارای سه قسمت است: مرکز بخش اول، به پیروزی نظامی شگفت‌انگیز در بدر، مکانی در جنوب غربی مدینه و مجانب جاده ساحلی نزدیک دریای سرخ اشاره می‌کند که در آن سید مسلمان تحت رهبری پیامبر، هزار نفر از اهالی مکه را غافلگیر کرده و شکست دادند.

طبق ساختار مدنظر فرین در قسمت میانی نیز آیه یازدهم، به سرنوشت فرعون و لشکریانش اشاره می‌کند که حضرت موسی ﷺ و بنی اسرائیل را از مصر تعقیب نموده و در ادامه به صورت ناگهانی در دریای سرخ غرق شدند. در بدر فرماندهی نظامی مکه ابوجهل کشته شد و طی یک هفته از شنیدن خبر این شکست، ابولهب رهبر قبیله آنها و یکی از مخالفین سرسخت پیامبر، در مکه فوت کرد. می‌توان یک توازی و تشابه را بین تجربه خود پیامبر و تجربه یک پیامبر پیشین که در اینجا موسی است، مشاهده نمود؛ این شکست‌ها نشان‌دهنده مجازات سخت خداوند برای کافران است، همان‌طور که نشان می‌دهد که خداوند چگونه از هر کسی که بخواهد حمایت می‌کند. این مجازات صیغه‌ای است از مجازاتی که در آخرت منتظر کافران است؛ در عین حال مداخله الهی نشان‌دهنده طرفداری از صالحان و عادلان است.

در توضیح پایانی، ریموند فرین گوید: همان‌طور که قسمت میانی تأیید می‌کند کسانی که در برابر مصیبت تحمل می‌کنند؛ صادقانه حرف می‌زنند؛ از روی تقوا پرستش می‌کنند؛ در راه خدا هزینه و انفاق می‌کنند؛ برای بخشش و عفو دعا می‌کنند و یقین دارند که خداوند هیچ همتایی ندارد؛ خواهند دید که باغ‌هایی در آخرت منتظر آنهاست که رودخانه‌هایی در زیر درختانش جریان دارند و از همراهان خالص و نیکی خداوند بهره مند می‌شوند.

۱. سیریل، *دائرة المعارف مختصر اسلام سن فرانسيسكو*، ص ۱۸۵.

از این رو با توجه به موارد ذکر شده از نظر فرین بخش A سه قسمت بوده که بخش میانی و مرکزی آن دارای سه موضوع است: (۱) شکست فرعون و لشکریانش؛^۱ (۲) پیروزی نظامی شگفت‌انگیز مسلمانان در جنگ بدر؛^۲ (۳) داشتن چند ریز موضوعات: صبر در تحمل مشکلات، انفاق در راه خدا، درخواست آمرزش و بهشت.^۳

همچنین ایشان تناظر و شباهت درونی بخش A را در داستان دو پیامبر به تصویر می‌کشد: الف) شکست فرعون و لشکریان در مقابل پیامبر پیشین، حضرت موسی علیه السلام و غرق شدن آنان در دریای سرخ.^۴

ب) شکست ابوجهل و لشکریان در مقابل پیامبر پسین، حضرت محمد صلی الله علیه و آله در جنگ بدر که در مکانی مجانب جاده ساحلی نزدیک دریای سرخ اتفاق افتاد.^۵

دو. بخش B، (۶۳-۳۱)

طبق ساختار پیشنهادی فرین بخش دوم، مرتبط با دعاوی مسیحیان و از جمله تفاوت اسلام با مسیحیت است. نقطه تمرکز در اینجا بر روی تولد و پیام حضرت عیسی علیه السلام است. عنوان این سوره آل عمران، از این بخش گرفته شده است. مریم علیها السلام از نوادگان عمران است و عیسی علیه السلام فرزند مریم علیها السلام است. هرچند عیسی یک پدر انسانی نداشت ولی از طرف مادر متعلق به خاندان عمران (آل عمران) است. قرآن در توجیه تولد حضرت عیسی به مثال‌های دیگری مانند حضرت یحیی و خلقت حضرت عیسی اشاره می‌کند. حضرت یحیی نیز مانند حضرت عیسی به طور معجزه‌آسایی از حضرت زکریا در پیری و همسر نازای به دنیا آمد. همچنین حضرت آدم بدون پدر و مادر از خاک آفریده شد که در آیه ۵۹ سوره آل عمران مقایسه‌ای میان حضرت عیسی علیه السلام با حضرت آدم علیه السلام آمده است. این مثال‌ها نشان می‌دهند که خداوند مطمئناً ممکن است انسان‌ها را به شیوه الهی و بر اساس امر خود خلق نماید؛ ولی این امر به این معنا نیست که دیدگاه مسیحیان در اینکه خداوند، پدر عیسی است؛ صحت دارد.^۶ عیسی

۱. آل عمران / ۱۱.

۲. آل عمران / ۱۳.

۳. آل عمران / ۱۷-۱۵.

۴. آل عمران / ۱۱.

۵. آل عمران / ۱۳.

۶. دیدگاه اسلام این است که دعاوی بیان شده در عهد جدید پیرامون اینکه عیسی، پسر خداست نشان‌دهنده

هرچند به صورت معجزه‌وار لقاح یافت و قدرت انجام معجزه داشت، همچنان نیز یک انسان است. از منظر ریموند فرین،^۱ مرکز بخش B (آیات ۴۸ تا ۵۴) مرتبط با رسالت عیسی در زمین و پیام وی است. بر اساس اجازه خداوند وی قادر به انجام معجزاتی از قبیل شفا دادن نابینایان و زنده کردن مردگان بود. انجیل به وی وحی شد که تأییدی بر تورات است که قبل از انجیل نازل شده است و وی به این منظور مبعوث شد تا بخشی از احکام حرام را بر بنی‌اسرائیل حلال کند. همه طعام‌ها بر بنی‌اسرائیل حلال بود مگر آن را که یعقوب پیش از نزول تورات بر خود حرام کرد.^۲ بنی‌اسرائیل دغدغه فراوانی برای اجرای محتوای شریعت داشتند و در این راه روح شریعت را قربانی می‌کردند؛ به عنوان مثال در اینجا پاسخ اطرافیان موسی به درخواست وی برای قربانی کردن یک گاو یادآوری می‌شود و عیسی آمد تا تعادل را بازگرداند. مهم‌تر از همه، عصاره پیام حضرت عیسی به عنوان یک پیامبر این بود که مردم باید به صراط مستقیم بازگردند. آنها باید از خدا بترسند و او را پرستش کنند که خدای عیسی و خدای آنها است. بیشتر شنوندگان پیام رسالت عیسی، او را تکذیب کردند. با این حال برخی از مردم (مانند حواریون) از عیسی پیروی کردند و در برابر خدا تسلیم شدند.

با توجه به گفته ریموند فرین در بخش دوم، نقطه تمرکزی کل بخش B^۳ جریان تولد خارق العاده و پیام حضرت عیسی ﷺ است. از منظر ایشان خود کل دارای یک میانه و مرکزی است^۴ که مرتبط با رسالت حضرت عیسی ﷺ و پیام ایشان است که بازگرداندن مردم به صراط مستقیم، خدا ترس بودن مردم، پرستش و تسلیم خدا شدن و اطاعت از حضرت عیسی ﷺ می‌باشد.^۵ نیز ایشان تناظر و شباهت درونی بخش B را در توجیه خلقت خارق العاده حضرت عیسی ﷺ می‌داند:

تحریفی در پیام اصلی عیسی است؛ تحریفی که در زمان نوشتن عهد جدید رخ داده است. به شکل مشابه قرآن این موضوع را که عیسی به صلیب کشیده شد و سپس دوباره زنده شد را رد می‌کند؛ در واقع خداوند او را به نزد خود بالا برد (آیات ۱۵۸ - ۱۵۷) در خصوص این موضوع ر.ک به: تاراکی و سایار، «دیدگاه قرآنی تحریف در تورات و انجیل»، سه ماهنامه اسلامی، ص ۲۲۷ - ۴۵.

1. Reymond Farrin.

۲. آل عمران / ۹۳.

۳. آل عمران / ۶۳ - ۳۱.

۴. آل عمران / ۵۴ - ۴۸.

۵. آل عمران / ۵۲ - ۵۰.

الف) حضرت یحیی علیه السلام از حضرت زکریا علیه السلام در پیری و همسر نازای خود، به طور معجزه آسایی به دنیا آمد.^۱

ب) حضرت آدم علیه السلام بدون پدر و مادر از خاک به طور معجزه آسایی آفریده شد.^۲
می توان نمودار کل بخش B از منظر ریمود فرین را چنین ترسیم نمود:

۳۱ - ۴۷: حضرت یحیی علیه السلام به طور معجزه آسایی از حضرت زکریا علیه السلام در پیری و همسر نازای به دنیا آمد.^۳

۴۸ - ۵۴: پیام حضرت عیسی علیه السلام: بخشی از آنچه قبلاً حرام شده بود اکنون حلال شده است. از خدا بترسید و از من اطاعت کنید.^۴ خداوند پروردگار من و شماست؛ پس او را بپرستید، این صراط مستقیم است (آل عمران / ۵۱) اغلب مردم عیسی را باور نکردند؛ ولی حواریون به وحی او ایمان آورده و از او اطاعت کردند.^۵

۵۵ - ۶۳: حضرت آدم علیه السلام به طور معجزه آسایی بدون پدر و مادر از خاک آفریده شد.^۶

سه. بخش C، (۹۹ - ۶۴)

طبق ساختار پیشنهادی فرین این بخش یهودیان و مسیحیان را به یک دیدگاه مشترک با مسلمانان فرامی خواند؛ یعنی اینکه همه آنها تنها یک خدا را می پرستند و هیچ شریکی برای او قائل نبوده و تنها او را به عنوان پروردگار خود می پذیرند. این بخش در ادامه به حضرت ابراهیم علیه السلام به عنوان جد مشترک سه دین می پردازد. این متن تأکید می کند که ابراهیم نه یهودی بود و نه مسیحی بلکه حضرت ابراهیم علیه السلام قبل از یهودیت و آیین حضرت عیسی علیه السلام زندگی می کرد؛ یعنی قبل از نازل شدن تورات و انجیل بلکه ابراهیم یک موحد باتقوا بود و مشرک نبود.

ایشان در ادامه گوید: قرآن می پرسد که چرا یهودیان و مسیحیان به دنبال تفاوت ها درباره او با مسلمانان می گردند؟ نزدیکترین کسان به ابراهیم بدون شک کسانی هستند که از او پیروی می کنند

۱. آل عمران / ۴۱ - ۳۸.

۲. آل عمران / ۵۹.

۳. آل عمران / ۴۱ - ۳۸.

۴. آل عمران / ۵۰.

۵. آل عمران / ۵۴ - ۵۲.

۶. آل عمران / ۵۹.

از قبیل پیامبر و کسانی که ایمان آورده‌اند. قرآن از اهل کتاب می‌خواهد که به دنبال همراهی مسالمت‌آمیز با مسلمانان بوده و باعث تقویت فهم و درک در میان این امت‌ها شوند، به جای اینکه به دنبال مجادله باشند. در عین حال، متن قرآن به صراحت از آنان می‌خواهد که به اسلام به عنوان دینی که دقیقاً درون سنت توحید ابراهیمی قرار گرفته است، ایمان بیاورند.

از این رو طبق نظر فرین بخش C دارای دو موضوع است: ۱) فراخواندن یهودیان و مسیحیان برای موافقت با یک دیدگاه مشترک با مسلمانان که همانا توحید است و پذیرش دین اسلام به عنوان یک دین درون سنت توحید ابراهیمی؛^۱ ۲) عدم محاجه و جدل در مسئله حضرت ابراهیم؛ چرا که او نه یهودی و نه نصرانی بلکه موحد باتقوا و در برابر خدا تسلیم و غیر مشرک بود.^۲

چهار. بخش D، (۱۰۹-۱۰۰)

طبق ساختار پیشنهادی فرین بخش مرکزی سوره خطاب به مؤمنان است و بر کنار هم ماندن، هم‌بستگی و وحدت و پایداری تأکید می‌کند. در همین راستا می‌توان آیه صد و سوم را مثال زد که به تحول اجتماعی عمیقی که اسلام به وجود آورده است، اشاره دارد. قبل از اسلام قبیله‌گرایی در شبه جزیره عربستان به عنوان مدل اجتماعی وجود داشت. فامیل بودن، گروه را ایجاد می‌کرد و افراد بیرونی نمی‌توانستند به یک قبیله خاص پیوندند؛ مگر به عنوان رعایای مورد حمایت که برای این افراد به معنای داشتن یک وضعیت اجتماعی سطح پایین‌تر بود. به علاوه قبایل همواره باهم در نبرد بوده و برای برتری رقابت می‌کردند. اسلام این مدل را به صورت بنیادی اساساً تغییر داد؛ زیرا پیوندهای خونی جای خود را به یک پیوند ایمانی دادند. جانشین نهاد کوچکتر و انحصاری قبیله، یک جامعه مذهبی بزرگتر و فراگیر شد. گروه‌های در حال رقابت درون یک گروه بسیار بزرگتر هضم شدند. به علاوه، امت دینی، اعضای جدید را به عنوان افراد برابر پذیرا بود.

در جایی فرین تصریح می‌کند: در این بخش از مؤمنان خواسته می‌شود که در برابر خطرات نظامی بیرونی و تلاش‌های مداوم یهودیان و مسیحیان مدینه برای دور کردن آنها از باور خود به همراه هم به ریسمان الهی چنگ زنند و به راه‌های متفرق نروند. در مرکز این سوره، یک فراخوان برای وحدت را مشاهده می‌کنیم. در آیه بسیار میانی آل عمران (آیه ۱۰۴) ویژگی‌های مطلوب گروه جدید مؤمنان را برجسته می‌کند. مسلمانان باید به عنوان

۱. آل عمران / ۶۴.

۲. آل عمران / ۶۷.

جامعه‌ای برجسته شوند که به اعمال خیریه می‌پردازند، جامعه‌ای که کار خیر را ترویج می‌کند و از بدی باز می‌دارد. قرآن به آنها اشاره می‌کند که رستگاران آنها هستند که مورد لطف خدا قرار می‌گیرند.

با توجه به گفته‌های ریموند فرین، بخش D که بخش مرکزی سوره است، دارای دو موضوع می‌باشد: (۱) ایجاد تحول بنیادی و اجتماعی در شبه جزیره عربستان و جایگزینی پیوندهای خونی و قبیله‌ای به پیوندهای ایمانی و مذهبی بواسطه سفارش به همبستگی و وحدت؛^۱ (۲) درخواست از مؤمنان برای ایجاد جامعه‌ای که در تلاش برای انجام و گسترش امور خیر است و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند.^۲

پنج. بخش 'C'، (۱۱۷-۱۱۰)

طبق ساختار پیشنهادی فرین این بخش به نتایج وخیم برای کسانی که دین را انکار می‌کنند؛ اشاره می‌کند. البته در آیات مرکزی، قرآن تصدیق می‌کند که در میان اهل کتاب، افراد باتقوا وجود دارند؛ یعنی کسانی که به خدا ایمان دارند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و برای انجام کار خیر سبقت می‌گیرند. به دلیل اعمال خیری که انجام می‌دهند آنها نیز در آخرت پاداش خواهند گرفت (۱۱۵-۱۱۳). با توجه به دیدگاه ریموند فرین، مخاطب بخش 'C' یهودیان و مسیحیان هستند که اغلب آنان خشم خدا را همانند کافران برای خود به ارمغان آورده‌اند (آل عمران / ۱۱۰) و عده کمی از آنان دارای صفات شایسته همچون ایمان، اطاعت خداوند، تلاوت آیات، شتاب‌کننده در خیرات و امر به معروف و نهی از منکر هستند.^۳

فرین، تناظر و تشابه دو بخش 'C' و 'C' را مسئله اهل کتاب می‌داند که در بخش سوم (C)، درخواست از یهودیان و مسیحیان برای موافقت با یک دیدگاه مشترک با مسلمانان که همانا توحید و یگانگی خداست (آل عمران / ۶۴). در بخش پنجم ('C') نیز محور سخن اهل کتاب است که جمع زیادی از یهودیان و مسیحیان مورد غضب و خشم الهی واقع شده و عده اندکی به خاطر صفات شایسته مورد رحمت و پاداش الهی قرار می‌گیرند.^۴

۱. آل عمران / ۱۰۳.

۲. آل عمران / ۱۰۴.

۳. آل عمران / ۱۱۵-۱۱۳.

۴. آل عمران / ۱۱۵-۱۱۳.

شش. بخش 'B'، (۱۷۹-۱۱۸)

طبق ساختار پیشنهادی فرین این بخش طولانی مرتبط با پیکارهای نظامی جنگ احد علیه اهالی مکه است که یک سال بعد از بدر رخ داد؛ یعنی زمانی که هزار مسلمان با یک سپاه سه هزار نفری از اهل مکه در کوه احد در خارج از مدینه روبه رو شدند. با این حال اندکی بعد از این غزوه، عبدالله ابن ابی، رئیس قبیله خزرج مردان خود را به مدینه بازگرداند که این افراد قبلاً با محمد ﷺ عهد کرده بودند و مبارزان مسلمان را در احد در حالی تنها گذاشتند که تعداد آنها تقریباً به هفتصد نفر می‌رسید. آنها به صورتی قرار گرفته بودند که کوه پشت آنها و به سمت راست آنها بود و در سمت چپ آنها تپه‌ای قرار داشت که پیامبر ﷺ روی آن تیراندازی مستقر کرده بود؛ در حالی که لشکریان مکه در مقابل آنها قرار داشتند. درگیری‌های اولیه منجر به عقب‌نشینی سپاه مکه شده بود؛ ولی با این حال هنگامی که تیراندازان از تپه پایین آمدند تا در مقابل دشمن پیشروی کنند که این امر بر خلاف دستورات پیامبر ﷺ بود، باعث شدند که جناح چپ مسلمانان باز بماند.

خالد بن ولید که بعداً به اسلام گروید و به یکی از فرماندهان بزرگ اسلام بدل شد؛ از این فرصت استفاده کرد و گروهی سواره نظام را به همراه خود به پشت کوه برده و کوه را دور زد. آنها به ناگهان در سمت چپ مسلمانان ظاهر شده و حمله کردند. هرج و مرج به وجود آمد و بسیاری از مبارزان مسلمان کشته شدند و پیامبر ﷺ نیز زخمی شد. مسلمانان به بالای کوه عقب‌نشینی کردند. تعداد اندکی از آنها عقب ماندند و سعی کردند به مدینه فرار کنند؛ هرچند اغلب آنها کشته شدند. سپاهیان مکه که نیروی اصلی آنها شامل سواره نظام بود به دلیل شیب زیاد نمی‌توانستند مسلمانان را به بالای کوه تعقیب کنند؛ فرمانده آنها ابوسفیان، برای مشرکان اعلام پیروزی کرد و سپس سپاهیان خود را به مکه بازگرداند.^۱

در این بخش قرآن بیان می‌کند که هدف این نبرد متمایز نمودن مؤمنان واقعی و منافقان بوده است و همچنین مسلمانان را تشویق می‌کند که بعد از شکست نظامی و از دست دادن بسیاری از برادران خود احساس ناامیدی نکنند. این بخش به آنها یادآوری می‌کند که اگر شکست خورده‌اند، به همین شکل کفار هم در بدر شکست خوردند. به علاوه آنها نباید انتظار داشته باشند که بدون امتحان، وارد بهشت شوند. این بخش همچنین به مؤمنان یادآوری می‌کند که پیامبر

۱. ماجرای این غزوه را می‌توانید در کتاب *السيرة النبوية* نوشته ابن هشام، ص ۴۰۰ - ۳۶ و مطالعه جدید انجام شده توسط صفی الرحمن المبارک فوری، *الرحیق المختوم*، ص ۲۳۲ - ۵۵ بیابید.

هم انسان است و روزی فوت می‌کند. در رابطه با کسانی که نافرمانی کردند؛ آنها شکست را برای خود به ارمغان آوردند؛ ولی خداوند اکنون آنها را بخشیده است. نزدیک به انتهای این بخش، بازم از مؤمنان خواسته می‌شود که اندوهگین نباشند؛ زیرا اگر در راه خدا کشته شوند، به سوی او باز می‌گردند. این بخش با تأکید دوباره بر اینکه از طریق چنین آزمایشی خداوند مؤمنان واقعی را از منافقان و نیکی را از بدی متمایز می‌کند و با درخواست از مردم برای ایمان داشتن به خدا و انجام دادن کارهای نیک پایان می‌یابد.

طبق ساختار پیشنهادی فرین در مرکز این بخش شاهد یک تناظر با بخش B هستیم؛ به این صورت که پیام حضرت عیسی علیه السلام و پیام حضرت محمد صلی الله علیه و آله اصولاً یکسان هستند. عیسی علیه السلام مردم را به صراط مستقیم فرامی‌خواند. وی به آنها می‌گوید که از خدا بترسند، از عیسی علیه السلام تبعیت کنند و خدا را پرستش کنند که پروردگار او و پروردگار آنهاست. در میانه این بخش به شکل مشابه یک دستور برای مؤمنان می‌یابیم که از خدا بترسند، از خدا و پیامبر وی پیروی کنند تا مشمول رحمت الهی شوند. همچنین در پذیرش پیام حضرت عیسی علیه السلام توسط حواریون علی‌رغم انکار وی توسط دیگران، سرمشقی برای مسلمانان وجود دارد.^۱

با در نظر گرفتن دیدگاه ریموند فرین، بخش ششم دارای چند موضوع می‌باشد: (۱) احد متمایزکننده منافقان از مؤمنان؛^۲ کافران شکست بدتری در بدر متحمل شدند؛^۳ مسلمانان نباید انتظار داشته باشند که بدون امتحان و آزمایش الهی به بهشت بروند؛^۴ نافرمانی باعث زیان در احد شد؛^۵ اکنون خداوند کسانی که نافرمانی کرده‌اند را بخشیده است؛^۶ محمد صلی الله علیه و آله نیز میرا است به مانند عیسی علیه السلام که قبل از او آمده بود؛^۷ مؤمنان باید از خدا بترسند و از پیامبر او

۱. همچنین توجه کنید که حواریون عیسی «انصار» نامیده می‌شوند. (آل عمران / ۵۲) همین عبارت برای پیروان پیامبر صلی الله علیه و آله استفاده می‌شود، همان‌طور که کارل ارنست بیان می‌کند، «هنگامی که پاسخ عیسی توسط حواریون او با اشتیاق داده می‌شود، مخاطبان محمد صلی الله علیه و آله احتمالاً حس می‌کرده‌اند که باید همین کار را انجام دهند. (ارنست،

چگونه قرآن را بخوانیم، ص ۱۸۴)

۲. آل عمران / ۱۶۶ و ۱۶۷.

۳. آل عمران / ۱۴۰.

۴. آل عمران / ۱۴۲.

۵. آل عمران / ۱۵۲.

۶. آل عمران / ۱۵۲.

۷. آل عمران / ۱۴۴.

اطاعت کنند تا به سعادت برسند.^۱

فرین، تناظر و تشابه دو بخش B و B' را پیام و محتوای مساوی رسالت دو پیامبر می‌داند که در بخش B حضرت عیسی علیه السلام و در بخش B' حضرت محمد صلی الله علیه و آله قرار می‌گیرند. محتوای یکسان رسالت در هر دو بخش، تقوا و تسلیم خدا بودن و اطاعت از پیامبر است (آل عمران / ۵۰ - ۵۲ و ۱۳۲) که منظور از پیامبر در بخش دوم، عیسی علیه السلام و در بخش ششم، حضرت محمد صلی الله علیه و آله است.

هفت. بخش A'، (۲۰۰ - ۱۸۰)

از دیدگاه ریموند فرین بخش آخر این سوره مرتبط با هزینه کردن مال و ثروت در راه خداست؛ چرا که مبارزه مداوم با کفار و بت پرستان نیازمند حمایت مالی است. این بخش نهایی یک تشویق و ترغیب نهایی را برای مسلمانان ارائه می‌کند. مسلمانان نباید فریب فخر کفار را بخورند؛ مسلمانان با دارایی‌ها و جان‌هایشان امتحان می‌شوند؛ ولی اگر تقوا پیشه کنند و ثابت قدم باشند، این تقوا عاملی تعیین‌کننده برای سعادتشان خواهد بود.

به گفته ایشان: آیات میانی تأیید می‌کنند که همه چیز به خدا تعلق دارد و خداوند صدای کسانی که او را به یاد دارند می‌شنود؛ یعنی کسانی که به شگفتی‌های خلقت فکر می‌کنند و به او باور دارند و برای بخشش نیایش می‌کنند و درخواست می‌کنند که با متقیان محشور شوند. آخرین آیه از این آیات شامل پاسخ خداوند است: «پس خدا دعاهای ایشان را اجابت کرد که البته من که پروردگارم عمل هیچ‌کس از مرد و زن را بی‌مزد نگذارم؛ زیرا شما از یکدیگرید و همه در نظر من یکسانید؛ پس آنان که از وطن خود هجرت نمودند و از دیار خویش بیرون رانده شدند و در راه من رنج کشیدند و جهاد کرده و کشته شدند همانا بدی‌های آنان را بپوشانم و آنها را به بهشت‌هایی در آورم که زیر درختانش نهرها جاری است». در ادامه گفته است: به مانند بخش A، این بخش نیز حاوی پیام خداوند پیرامون پاسخ به نیایش‌ها و درخواست‌ها است پس از بیان مجدد اینکه بعضی از اهل کتاب نیز پاداش خواهند گرفت، سوره آل عمران با درخواست از مؤمنان برای ثابت قدم بودن، تقویت کردن یکدیگر و ترسیدن از خدا برای اینکه سعادت‌مند شوند، به پایان می‌رسد.

با در نظرگرفتن دیدگاه ریموند فرین، بخش پایانی دارای چند موضوع می‌باشد: (۱) توصیه به

مؤمنان که در راه خدا هزینه و انفاق کنند؛^۱ خداوند به درخواست‌های بخشش پاسخ می‌دهد؛^۲ خداوند برای انجام کارهای نیک و برای رنج‌های کشیده شده توسط مؤمنان در راه خدا، وعده ورود به بهشت می‌دهد؛^۳ عده کمی از اهل کتاب پاداش خواهند گرفت؛^۴ ۵) مسلمانان نباید فریب فخر کفار را بخورند؛^۵ درخواست از مؤمنان برای ثابت قدم بودن برای تقویت نیروی یکدیگر و برای ترسیدن از خداوند.^۶

فرین، تناظر و تشابه دو بخش ابتدایی و انتهایی را سه موضوع می‌داند:

۱. وعده بهشت: در بخش A به کسانی که از خدا ترسانند وعده بهشت داده شده است^۷ و در بخش A' برای کسانی که کارهای نیک انجام داده و در راه خدا رنج‌های متحمل شده‌اند، وعده بهشت داده شده است.^۸

۲. درخواست و استجابت نیایش: در بخش ابتدایی به درخواست نیایش^۹ و در بخش پایانی به استجابت نیایش اشاره شده است.^{۱۰}

۳. ثابت قدم ماندن: به این موضوع در بخش A (آل عمران / ۱۷) و نیز در بخش A' اشاره شده است. در مجموع مشاهده می‌کنیم که این سوره بلند؛ یعنی آل عمران یک مثال دیگر از یکپارچگی و انسجام ساختاری است. در اینجا یک نمودار ساده شده از ساختار این سوره آورده می‌شود:

A: قرآن به عنوان تأییدی برای کتاب‌های آسمانی پیشین؛ بدر نشانه‌ای از سوی خدا؛ باغ‌هایی منتظر کسانی است که از خدا می‌ترسند؛ درخواست برای نیایش به منظور درخواست بخشش و ثابت قدم ماندن.

B: حضرت عیسی علیه السلام متعلق به خاندان عمران است؛ وی معجزاتی آورد و از مردم خواست که

۱. آل عمران / ۱۸۰.
۲. آل عمران / ۱۹۵.
۳. آل عمران / ۱۹۵.
۴. آل عمران / ۱۹۹.
۵. آل عمران / ۱۹۶.
۶. آل عمران / ۲۰۰.
۷. آل عمران / ۱۵.
۸. آل عمران / ۱۹۵.
۹. آل عمران / ۱۶.
۱۰. آل عمران / ۱۹۵.

خدا را پرستش کنند؛ حواریون از وی اطاعت کردند و در برابر خدا تسلیم شدند.

C: درخواست از یهودیان و مسیحیان برای موافقت با مسلمانان در اینکه تنها یک خدا را پرستند؛ ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی بلکه او موحد باتقوا و در برابر خدا تسلیم و غیر مشرک بود؛ کسانی نزدیکترین رابطه را با ابراهیم دارند که از او پیروی می کنند.

D: تشویق مؤمنان برای ترسیدن از خدا و در کنار یکدیگر ماندن؛ درخواست برای ظهور امتی که در تلاش برای انجام امور خیر است و امر به معروف و نهی از منکر می کنند.

C': اغلب یهودیان و مسیحیان خشم خدا را همانند کافران برای خود به ارمغان آورده اند؛ عده کمی از اهل کتاب، آیات الهی را می خوانند و او را می پرستند؛ آنها به دلیل کارهای نیک خود پاداش خواهند گرفت.

B': احد متمایزکننده منافقان از مؤمنان است؛ کافران شکست بدتری در بدر متحمل شدند؛ مسلمانان نباید انتظار داشته باشند که بدون امتحان و آزمایش الهی به بهشت بروند؛ نافرمانی باعث زیان در احد شد؛ اکنون خداوند کسانی که نافرمانی کرده اند را بخشیده است؛ محمد ﷺ نیز میرا است به مانند عیسی ﷺ که قبل از او آمده بود؛ مؤمنان باید از خدا بترسند و از پیامبر او اطاعت کنند تا به سعادت برسند.

A': به مؤمنان توصیه می شود که در راه خدا هزینه کنند؛ خداوند به درخواست های بخشش پاسخ می دهد، خداوند برای انجام کارهای نیک و برای رنج های کشیده شده توسط مؤمنان در راه خدا، وعده ورود به بهشت می دهد؛ عده کمی از اهل کتاب پاداش خواهند گرفت؛ درخواست از مؤمنان برای ثابت قدم بودن برای تقویت نیروی یکدیگر و برای ترسیدن از خداوند.

ریموند فرین میان سه بخش A، D و A' قائل به نوعی ارتباط است. ایشان فرموده: با توجه به کل این سوره، متوجه رابطه ای بین بخش اول، بخش میانی و بخش انتهایی را در توصیه مؤمنان به استواری و ثابت قدم بودن و در کنار هم بودن خواهیم شد. این فراخوان برای وحدت و نیرومندی برای تمامی زمان ها قابل اعمال است اما طی دوره ظهور اسلام - بعد از شکست نظامی در احد و زمانی که امت های تثبیت شده یهودیان و مسیحیان در تلاش برای کشیدن مسلمانان به سمت خود بودند - معنادار و مهم تر است. همچنین باز هم تأکید بر روی یک پیام جهانی را در مرکز این سوره مشاهده می کنیم. در اینجا با فراخوان برای ظهور امتی مواجه می شویم که اعمال خیر انجام می دهد و امر به معروف کرده و نهی از منکر می نماید.

۲. بررسی دیدگاه ریموند فرین

با وجود ارائه ایده نو در نظم ساختاری سوره آل عمران از سوی ریموند فرین باید دانست که انتقادات متعدد و جدی بر وی وارد است:

(۱) مدلی که ریموند فرین در انسجام ساختاری سوره آل عمران مطرح می‌سازد بسیار موجز و کوتاه است. ایشان باید کوشش می‌کردند که با تقسیم‌بندی سوره به بخش‌های بیشتر، به جزئیات متنوع در راستای نظم سوره اشاره کنند؛ چرا که هرچه بخش‌های تقسیم‌بندی سوره بیشتر باشد، موضوعات بیشتری از سوره را پوشش داده و درصد خطای ساختار پیشنهادی پایین می‌آید.

(۲) ریموند فرین به مبنای تقسیم‌بندی آیات اشاره نمی‌کند که بهتر بود پیش از تقسیم‌بندی آیات، ابتدا به مبنای تقسیم‌بندی اشاره می‌نمود تا در معرض اتهام برخی از منتقدان نظم متقارن همچون نیکولای سینای در ضعیف بودن، خود انتخابی بودن و غیر عقلانی بودن تقسیم‌بندی آیات، قرار نمی‌گرفت.^۱

(۳) شواهدی که ریموند فرین برای اثبات تقارن میان محتوای بخش‌های گوناگون سوره ارائه می‌کند ناکافی می‌باشد؛ چرا که در بخش‌هایی که وی استناد نموده موضوعات مهم دیگری نیز مطرح می‌گردد.

الف) در بخش A به موضوعاتی مانند: صورتگری انسان در رحم توسط خداوند سبحان، آیه شهادت، آیه محکم و متشابه، حضور اعمال نیک و بد در روز قیامت اشاره می‌کند که در بخش A' به این موضوعات مهم در سوره آل عمران اشاره نشده است. در بخش A' نیز به موضوعاتی نظیر تکذیب پیامبر اکرم و رسولان گذشته، بیان حقیقت دنیا که کالای فریب‌دهنده‌ای است، آزمایش الهی نسبت به جان و مال، پیمان خدا از یهودیان و مسیحیان وجود دارد که در بخش A به این موضوعات اشاره‌ای نشده است.

ب) در بخش B' به موضوعاتی مانند: شدت بغض و کینه کافران، حرمت رباخواری، تبیین امدادهای غیبی در جنگ بدر، ترغیب به مغفرت و بهشت جاوید، بیان ویژگی شخصیتی مؤمنان (از جمله: انفاق در راه خدا، کظم غیظ، عفو، استغفار و اصرار بر گناه)، قصه پیروان انبیا پیشین و نیایش آنان با خدا در معرکه نبرد، افکندن رعب و هراس در دل کافران از سوی خداوند سبحان، منت بعث رسول بر مؤمنین، زنده بودن شهداء، سنت املاء و استدراج اشاره می‌کند که در بخش B

۱. سینا، «گردش در حلقه‌ها»، *مطالعات قرآنی*، ش ۱۹، ص ۱۲۲-۱۰۶.

به این موضوعات مهم در سوره آل عمران اشاره نشده است. در بخش B نیز به موضوعاتی نظیر آیه مباحله، مکر الهی، نذر همسر عمران و قبولی آن از جانب خداوند، محبت خدا در گرو تبعیت از رسول اکرم، عذاب کفار و اجر مؤمنان، بیان خبرهای غیبی به رسول اکرم ﷺ وجود دارد که در بخش B' به این موضوعات اشاره‌ای نشده است.

ج) در بخش C به موضوعاتی مانند: آیه پر، اقرار، پایبندی به عهد و امانت، عدم امر کردن پیامبران به کفر، عدم ورود کافران به بهشت ولو به گستره زمین طلا انفاق کنند، اشاره می‌کند که در بخش C' به این موضوعات مهم در سوره آل عمران اشاره نشده است.

۴. با در نظر گرفتن چیدمان آیات در بخش‌های A و A' از منظر ریموند فرین، ایشان به تقارن‌های لفظی و محتوایی دیگر این بخش اشاره نکرده است نظیر:

الف) کشتن غیر حق پیامبران از سوی کافران در آیات «إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ»^۱ و نیز «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ»^۲.

ب) عدم خلف وعده از سوی خداوند در آیات «رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ»^۳ و همچنین «رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ»^۴.
ج) بیان جایگاه کافران که جهنم است و بد بستری می‌باشد در آیات «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتَابُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ»^۵ و نیز «مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ»^۶.

د) بیان حقیقت دنیا به عنوان کالا در آیات «زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»^۷ و همچنین «فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ»^۸.

ه) صاحبان خرد تذکرگیرنده آیات الهی، در آیات «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ

۱. آل عمران / ۲۱.

۲. آل عمران / ۱۸۱.

۳. آل عمران / ۹.

۴. آل عمران / ۱۹۴.

۵. آل عمران / ۱۲.

۶. آل عمران / ۱۹۷.

۷. آل عمران / ۱۴.

۸. آل عمران / ۱۸۵.

هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأَخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ ... وَمَا يَدَّكُرُ إِلَّا أَوْلُو الْأَلْبَابِ»^۱ و نیز «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ»^۲ بیان شده است؛ اما ریموند فرین اشاره‌ای به این موارد ندارد.

۵) جهت دستیابی به انسجام و نظم سوره آل عمران، باید دو ساختار ترکیبی را در نظر گرفت: ۱. ترکیب خطی که منظور از آن، تکرار کلمه به کلمه لغات، عبارات یا جملات کامل است؛ ۲. ترکیب حلقه که منظور از آن، تکرار موضوعی در یک ترتیب معکوس که دارای یک بخش مرکزی است و کل متن را پوشش می‌دهد. فرین در تحلیل سوره آل عمران نگاه کلی به موضوعات داخل سوره می‌کند و تنها محتوای خاص هر بخش و نه لزوماً نقاط مشترک اشاره کرده است، ریموند فرین عمدتاً از جهت ترکیب حلقوی و مضمونی به سوره پرداخته و به ترکیب خطی و لغوی و تکرار واژگان که نقش بسزایی در فهم ترکیب مضمونی دارد، توجه نداشته است.^۳

نتیجه

اگر متن قرآن را به صورت سطحی و خطی بخوانیم، ممکن است کمی گسسته به نظر بیاید؛ اما اگر با دقت و عمق بخوانیم، خواهیم دید که قرآن دارای یک ساختار پیچیده و مرتب است که برای تبیین آن نیاز به توجه و دقت داریم. با توجه به انتقادات مطرح شده درباره دیدگاه ریموند فرین در مورد انسجام ساختاری سوره آل عمران، می‌توان نتیجه گرفت که این دیدگاه نیاز به توسعه و بهبود دارد. از جمله نکاتی که باید در نظر گرفت، تقسیم‌بندی آیات بر اساس مبانی و ارائه شواهد کافی برای اثبات تقارن میان محتوای بخش‌های مختلف سوره است. همچنین، باید به جزئیات بیشتری در راستای نظم سوره اشاره شود و بخش‌های تقسیم‌بندی شده بیشتری را پوشش دهند تا درصد خطای ساختار پیشنهادی کاهش یابد. در نهایت، باید به تقارن‌های لفظی و محتوایی دیگر بخش‌های سوره نیز توجه شود. در عین حال باید اذعان کرد اعتبار کنونی ترتیب آیات و سور قرآن کریم مورد تأکید ریموند فرین است و نظریه نظم متقارن به لحاظ نظری نظام‌مند می‌باشد؛ هرچند در مرحله کاربردی، آن نظام یافتگی مرحله نظری دیده نمی‌شود و اینکه اندیشه و نظریه نظم متقارن دیدگاه عموم مستشرقان و قرآن‌پژوهان غربی مبنی بر گسسته بودن و عدم انسجام قرآن کریم به خصوص در سور طولانی مدنی را به چالش کشیده و باطل می‌سازد.

۱. آل عمران / ۷.

۲. آل عمران / ۱۹۰.

۳. کلار، تقسیم‌کننده‌های ساختاری در قرآن، ص ۲۱۱ - ۲۰۸.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم. ترجمه محمد مهدی فولادوند.
- ابیاری، ابراهیم، عبدالملک بن هشام، مصطفی سقا و عبدالحفیظ شبلی (بی تا). السیره النبویه. بیروت: دار المعرفة.
- تاراکی، محمد و سلیمان سایار (۱۳۸۳). دیدگاه قرآنی تحریف در تورات و انجیل. سه ماهنامه اسلامی. ۴۵ (۴). ۲۴۵ - ۲۲۷.
- فرین، ریموند، (۱۳۹۷). رابطه ساختار و تفسیر در قرآن (مطالعه‌ای در تقارن و انسجام در متن مقدس اسلام). ترجمه سمیه محمدیان. تهران: آموزشی تألیفی ارشدان.
- مبارکفوری، صفی‌الرحمان و محمد علی حرکان (بی تا). الرحیق المختوم. مصر: مكتبة النور الإسلامی.
- مکوند، محمود و محمد کاظم شاکر (۱۳۹۴). بازخوانی انسجام متن قرآن در پرتو نظریه نظم متقارن (با تأکید بر دیدگاه میشل کویپرس). پژوهش‌های قرآنی. ۱۹ (۴). ۵۶ - ۲۳.
- Bell, Richard (1937). The Qur'an: Translated, with a critical rearrangement of the Surahs. Edinburgh: Clark.
- Cuypers, M. & Gobillot, G. (2007). Le Coran. Paris: Le Cavalier Bleu.
- El-Awa, Salwa M. S. (2006). Textual relations in the Quran: Relevance, coherence and structure. New York: Routledge.
- Ernst, C. W. (2011). How to read the Qur'an: A new guide, with select translations. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Farrin, Raymond (2014). Structure and Qur'anic interpretation: A study of symmetry and coherence in Islam's holy text. Ashland: White Cloud.
- Klar, Marianna (2021). Structural dividers in the Qur'an. London: Routledge.
- Sinai, Nicolai (2017). Review essay: Going round in circles. Journal of Qur'anic Studies. 19. 106 - 122.
- Voltaire (2007). Alcoran. In Michel Cuypers & Geneviève Gobillot, Le Coran. Paris: Le Cavalier Bleu.
- Watt, W. M. (1976). On interpreting the Qur'ān. Oriens. 25/26. 41 - 47. <https://doi.org/10.2307/1580655>

Bibliography

- The Holy Qur'an. Translated by Fooladvand.
- Abiyari, Ebrahim, Abdulmalik ibn Hisham, Mostafa Saqqa & Abdulhafiz Shibli (n. d.). Al-Sirah al-Nabawiyah (Vols. 1 - 2). Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Taraki, Mohammad & Soleyman Sayar (2004). The Qur'anic view of distortion in the Torah and the Gospel. Islamic Quarterly. 45 (49). 227 - 245.
- Farrin, Raymond, trans. Somayeh Mohammadian (2018). The relationship between structure and interpretation in the Qur'an: A study of symmetry and coherence in the sacred text of Islam. Tehran: Arshadan Educational & Authorship Publications.
- Mubarakpuri, Safi al-Rahman & Mohammad Ali Harkan (n. d.). Al-Rahiq al-Makhtum (Vol. 1 - 1). Egypt: Maktabat al-Nur al-Islami.

- Makvand, Mahmoud & Mohammad Kazem Shaker (2015). Re-examining the coherence of the Qur'anic text in light of the theory of symmetrical order (with emphasis on the views of Michel Cuypers). *Qur'anic Studies*. 76. 23 - 56.
- Bell, R. (1937). *The Qur'an: Translated, with a critical rearrangement of the Surahs*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Bell, Richard (1937). *The Qur'an: Translated, with a critical rearrangement of the Surahs*. Edinburgh: Clark.
- Cuypers, M. & Gobillot, G. (2007). *Le Coran*. Paris: Le Cavalier Bleu.
- El-Awa, Salwa M. S. (2006). *Textual relations in the Quran: Relevance, coherence and structure*. New York: Routledge.
- Ernst, C. W. (2011). *How to read the Qur'an: A new guide, with select translations*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Farrin, Raymond (2014). *Structure and Qur'anic interpretation: A study of symmetry and coherence in Islam's holy text*. Ashland: White Cloud.
- Klar, Marianna (2021). *Structural dividers in the Qur'an*. London: Routledge.
- Sinai, Nicolai (2017). Review essay: Going round in circles. *Journal of Qur'anic Studies*. 19. 106 - 122.
- Voltaire (2007). *Alcoran*. In Michel Cuypers & Geneviève Gobillot, *Le Coran*. Paris: Le Cavalier Bleu.
- Watt, W. M. (1976). On interpreting the Qur'ān. *Oriens*. 25/26. 41 - 47. <https://doi.org/10.2307/1580655>